

בין זיכרון להיסטוריה - על הבעיה של המקום

"מאמר זה הוא המבוא התאורטי ליצירה קולקטיבית רבת-היקף על הזיכרון הלאומי של צרפת, שנתתי לה את השם 'מחוזות הזיכרון' (les lieux de mémoire). כוונתי היתה להחליף דיון בתהליכים היסטוריים כלליים במחקרי-מקרים. כך, המתודה שנקטנו היא ניתוח מרוכז של נושאים ספציפיים, המקדדים, מתמצתים ומעגנים בתוכם את הזיכרון הלאומי של צרפת. עניינים אלה יכולים להיות מונומנטים (ארמון ורסאי, הקתדרלה של שטראסבורג); אותות, אתרי הנצחה וסמלים (הדגל הצרפתי הטריקולורי, ה-14 ביולי, המארסיז); פולחנים (הכרת המלכים בריינס) או אנדרטות לנופלים; ספרי לימוד משותפים לכל ילדי צרפת; טקסטים בסיסיים (הצהרת זכויות האדם). כדי להראות כיצד כל הנושאים הללו, השונים אלה מאלה, יכולים להיות מכונסים יחדיו תחת אותה קטיגוריה של ניתוח ופרשנות, השתמשתי במושג lieux de mémoire, שלא היה קיים קודם בצרפתית. המושג חב את הולדתו לספרה הנפלא של פראנסס ייטס (Yates) אמנות הזיכרון (The Art of Memory), העוקב אחר מסורת ארוכה של 'מקמוטכניקה' (אמנות פיתוח הזיכרון). אמנות הזיכרון התבססה על רשימת מלאי של מקומות זיכרון, loci memoriae. למושג lieu de mémoire יש קונוטציות עמוקות בצרפתית: היסטוריות, אינטלקטואליות ורגשיות, לעתים לא מודעות. הן נובעות, מצד אחד, מן התפקיד המיוחד של הזיכרון בבנייתו של רעיון האומה, ובה בשעה גם מן התמורות בעמדת העם הצרפתי כלפי עברו הלאומי. כפי שהעבודה כולה נועדה להאיר את תפקידו של הזיכרון וכן את שינויי העמדות הללו, נועד מבוא זה להסביר, לפרש ולהצדיק את המושג "lieu de mémoire".

פייר נורה

דוכרין חופה שחרור פריס 25 באוגוסט 1944.

תאוצה של ההיסטוריה. מעבר למטאפורה, ראוי שנתעכב על משמעות הביטוי: מעידה מהירה יותר ויותר אל תוך עבר מת לחלוטין. תפישה גלובאלית של הכל כנעלם — הפרתו של אירון. קריעתו של מה שנשמר עדיין חי בחיקה החם של המסורת, כאילמותו של המנהג, בחזרה על הקדום. מתוך גאותו של רגש היסטורי של מעמקים. התגלות התודעה העצמית עומדת בסימן של השלמה, בסימן סיומו של דבר-מה, שהוחל בו מאז ומעולם. מרכים כל-כך לדבר על הזיכרון, משום שאין עוד זיכרון. ההתעניינות במקומות, שמתגבש בהם הזיכרון ומוצא בהם מקלט, קשורה לרגע מיוחד זה בתולדותינו. זהו רגע-תפנית, שבו תודעת ההינתקות מן העבר מעורבת בתחושה של זיכרון קרוע; אבל רגע שבו הקרע מעורר עדיין די זיכרון כדי שתעלה שאלת גלגולו של הזיכרון בחומר. תחושת ההמשכיות דבקה במקומות ונהפכת למשקע בהם. קיימים מחוזות-זיכרון (lieux de mémoire), מפני שאין עוד סביבות-זיכרון (milieux de mémoire).

נחבונן בסופם של האזכורים, בקטיעה שאין-מנה-חזרה של קולקטיביות-זיכרון מובהקת זו, שהאופנתיות שלה כמושא למחקר היסטורי הופיעה בשיא הצמיחה התעשייתית. התמוטטות זו במרכז הזיכרון שלנו אינה אלא דוגמה אחת. העולם כולו הצטרף למחול באמצעות התופעה המוכרת היטב של הכלל-עולמיות, הדמוקרטיזציה, ההמוניות, התקשורתיות, בשוליים, סחפה עצמאית של האומות החדשות אל תוך ההיסטוריות חכרות, שהאונס הקולוניאלי כבר עוררן קודם לכן מתדרמתן האתנולוגיות. ובאותה תנופה של דה-קולוניזציה פנימית נייערו כל המיעוטים האתניים. כל הקבוצות החברתיות והמשפחות, בעלי הון-זיכרון נכבד והון-היסטוריה דל. הקיץ הקץ על חברות-הזיכרון, כדוגמת כל אלה שהבטיחו את שימור הערכים ואת מסירתם הלאה. כנסייה או בית-ספר, משפחה או מדינה. בא קצץ של אידיאולוגיות-הזיכרון, אלה שהבטיחו תמיד את המעבר הסדיר מן העבר אל העתיד, ושהורו אילו דברים מן העבר יש לנצור כדי לקדם בהם את פני העתיד: בין שמדובר בריאקציה, בקדמה או אפילו במהפכה. יתר על כן: האופן עצמו של התפישה ההיסטורית השתנה להפליא, בהמירו באמצעות כלי התקשורת וזיכרון, המקנן בתוך מורשתו האינטימית, בסרט כן-החלוף של האקטואליה.

תאוצה: הדבר שהתופעה חושפת לפנינו פתאום, בחדות, הוא מלוא המרחק שבין הזיכרון האמיתי, החברתי והלא-נגוע, שדגם לו נמצא בחברות המכוננות פרימיטיביות או ארכאיות, אשר בהיעלמן נטלו עמן את סודו — לבין ההיסטוריה, שהיא מה שעושות מן העבר החברות שלנו, שהתמורה דנה אותן לשכחה. בין זיכרון מופנם, דיקטטורי ולא מודע לעצמו, מארגן וכל-יכול, מעדכן ספונטנית, זיכרון ללא עבר המוליך לעולם את המורשת, המשלח את ה"פעם" של האבות אל הזמן הלא-מוכחן של הגיבורים, של ראשית הדברים ושל המיתוס — והזיכרון שלנו, שאינו אלא היסטוריה, עקבות ומיון. מרחק שנפער והעמיק, ככל שגברה הכרתם של בני-האדם — ובעיקר מאז העת החדשה — בזכותם, ביכולתם ואף בחובתם לקחת חלק בשינוי. מרחק זה מתוח היום עד קצהו.

עקירתו של הזיכרון מתוך הגאות הכובשת והמוחקת של ההיסטוריה יש לה רושם של מעין התגלות: ניתוקו של קשר-זהות עתיק-יומין, סוף של משהו, שחינו אותו כמובן מאליו: ההלימות שבין ההיסטוריה והזיכרון. העובדה שבצרפתית יש רק מלה אחת המורה על סיפור שנחווה ועל הפעולה האינטלקטואלית המאפשרת להבין אותו (מה שהגרמנים מבחינים בין Geschichte ל-Historie), נכות לשונית שהודגשה לעתים מזומנות, מסגירה כאן אמת עמוקה: לתנועה הנושאת אותנו ולייצוג התנועה הזאת יש אותן תכונות. אילו היינו חיים עדיין את הזיכרון שלנו,

לא היה לנו צורך לייחד לו מחוזות. לא היו מקומות, כיוון שההיסטוריה לא היתה סוחפת את הזיכרון. כל מחווה, ולו היומיומית ביותר, היתה נחווית כמו חזרה דחית של מה שנעשה מאז ומעולם, מתוך זיהוי גופני של הפעולה ושל הפירוש. מרגע שיש סימנים, מרחק, אמצעים, שוב איננו נמצאים בתוך הזיכרון האמיתי, אלא בתוך ההיסטוריה. נחשוב על היהודים, הגדורים בנאמנות היומיומית לטקס של המסורת. הפיתחם ל"עם הזיכרון" פטרה אותם מדאגה להיסטוריה, עד שהיפתחותם לעולם המודרני כפתה עליהם את הצורך בהיסטוריונים.

זיכרון והיסטוריה: בהיותם רחוקים מלהיות מושגים זהים, מודעים אנו לכך, שהם מנוגדים תכלית הניגוד. הזיכרון הוא החיים, הוא הנישוא תמיד על-ידי קבוצות חיות, ולפיכך הוא מתפתח תמיד, פתוח לדיאלקטיקה של ההיזכרות והשכחה, רגיש לכל השימושים והמניפולציות, יודע תקופות חביון ארוכות ופרצי-חיות פתאומיים. ההיסטוריה היא השחזור הבעייתי והלא-שלם תמיד של מה שכבר איננו. הזיכרון הוא תופעה אקטואלית תמיד. קשר שנחווה בהווה נצחי: ההיסטוריה היא ייצוגו של העבר. בהיותו רגשי ומאגי, הזיכרון מסגל לעצמו רק את הפרטים הנוחים לו; הוא ניזון מזיכרונות מטושטשים, מחוברים זה לזה, מקיפים או מרחפים, פרטיים או סמליים, מגיב לכל יחסי העברה. לכל הקספים, לצנוזרה או להשלכות (פרויקציות). ההיסטוריה, כיוון שהיא פעולה אינטלקטואלית ומחלקת, מזמינה ניתוח ושיח ביקורתי. הזיכרון ממקם את ההיזכרות בתחום הקודש, ההיסטוריה מנערת אותה משם, רושמת הכל בפרוזה. הזיכרון נובע מקבוצה שהוא מלכד, ועל כן, כמו שאמר האלבוואקס (Halbwachs), מספר הזיכרונות רב כמספר הקבוצות; ומעצם טבעו, הזיכרון הוא מרובה אך מפוחת, קולקטיבי ואינדיבידואלי. ההיסטוריה, לעומת זאת, שייכת לכולם ואף לא לאחד, תכונה המכשירה אותה לייעודה האוניברסלי. הזיכרון מכה שורש בקונקרטי, במרחב, במחווה, בתמונה ובחפץ. ההיסטוריה קושרת עצמה רק לרצפים חולפים, להתפתחויות וליחסים בין הדברים. הזיכרון הוא מוחלט, ואילו ההיסטוריה אינה מכירה אלא ביחסי.

בלב ההיסטוריה פועלת ביקורת המשמידה את הזיכרון הספונטני. הזיכרון תמיד חשוד בעיני ההיסטוריה, ששליחותה האמיתית היא להרוס אותו ולהדחיקו. כאופק חברות-ההיסטוריה, על גבולות עולם שנעשה היסטורי לגמרי, ביטול הקודש יהיה סופי ומוחלט. תנועת ההיסטוריה, השאפתנות ההיסטורית, אינן העלאה-על-נש של מה שהתרחש באמת, אלא איננו. ביקורת שהיא נחלת הכל, תדאג אמנם לשימורם של מוזיאונים, של מטבעות ושל מבנים היסטוריים, כלומר: לארסנל הנחוץ לה לעבודתה שלה, אך כו בזמן תרוקן אותם ממה שהופך אותם בעינינו למחוזות זיכרון. חכרה שתחיה כל-כולה בסימן ההיסטוריה, לא תכיר בסופו של דבר יותר מאשר החברה המסורתית, מחוזות לעגן בהם את זיכרונה.

אחד הסימנים המוחשיים ביותר להתנתקות ההיסטוריה מן הזיכרון הוא אולי התחלה של היסטוריה של ההיסטוריה, ההתעוררות, החדשה למדי בצרפת, של תודעה היסטוריוגרפית. ההיסטוריה, וליתר דיוק — זו של הצמיחה הלאומית, כוננה את החוקה שבמסורות הקולקטיביות שלנו; סביבת הזיכרון המוכהקת שלנו. למן כותבי הכרוניקות של ימי-הביניים ועד להיסטוריונים בני העת החדשה של ההיסטוריה ה"טוטלית", המסורת ההיסטורית כולה התפתחה כמו תגיל מסודר של הזיכרון ושל העמקתו הספונטנית, שחזור של עבר ללא וללא רכב. איש מן ההיסטוריונים הגדולים מאז פרואסאר (Froissart) לא הניח כי אין הוא אלא נציגו של זיכרון אחד מני רבים. קומין (Comynes) לא היה מודע לכך, שהוא רושם רק את הזיכרון הדינאסטי, כמוהו כלה-פופלינייר (La Popelinière), שהעלה זיכרון צרפתי בלבד, או בוסיא (Bossuet),

שכתב זיכרון מונרכי ונוצרי, וולטר (Voltaire), שרשם את זיכרון הקדמה של המין האנושי, מישלה (Michelet), שהקדיש עצמו לזיכרון "העם", ולאויס (Lavissee), שהעלה את זיכרון האומה. אדרבה, מילאה אותם ההכרה, ששליחותם היא להעמיד זיכרון חיובי יותר מן הזיכרונות הקודמים, זיכרון כולל ומסביר יותר. הארסנל המדעי, שהתחמשה בו ההיסטוריה במאה שעברה, חיזק והעצים את יסודותיו הביקורתיים של זיכרון אמיתי. כל התיקונים הגדולים בהיסטוריה היו במהותם הרחבה של בסיס הזיכרון הקולקטיבי.

בארץ כצרפת, כתיבת ההיסטוריה של ההיסטוריה אינה יכולה להיות פעולה תמימה. היא מתרגמת את חתרנותה הפנימית של היסטוריה דכרן למונחים של היסטוריה ביקורת. כל היסטוריה היא ביקורתית מטבעה, וכל ההיסטוריונים טענו, כי הם חושפים את המיתולוגיות השקרות של קודמיהם. אבל דבר-מה יסודי מתחיל, כאשר ההיסטוריה פונה לרשום את תולדותיה שלה. הולדתה של תודעה היסטוריוגרפית פירושה, שההיסטוריה מתגייסת לגלות בתוכה את מה שאיננו ממינה, מגלה שהיא עצמה קורבן הזיכרון ומגבירה מאמצים לשחרר עצמה ממנו. בארץ, שלא העניקה להיסטוריה את תפקיד המתקן והמעצב של התודעה הלאומית, ההיסטוריה של ההיסטוריה לא נטענה בתוכן פולמוסי שכוה. בארצות-הברית, למשל, ארץ של זיכרון רב-פנים ושל פסיפס-תרבויות, הגישה ההיסטוריוגרפית נהוגה מתמיד. הפירושים השונים לעצמאות האמריקנית או למלחמת האזרחים, גם אם השלכותיהן מרחיקות לכת ביותר, אינם מערערים את יסודות המסורת האמריקנית, מפני שבמובן מסוים אין מסורת כזאת, או מפני שההיסטוריה אינה הכלי העיקרי למסורת. היפוכו של דבר בצרפת, שם ההיסטוריוגרפיה מנפצת מיתוסים ומאדור לא מנומסת. היא תוקפת את הנושאים המעוגנים ביותר במסורת — קרב-מפתח כמו בובין (Bouvines), ספר לימוד קאנוני כמו לאוויס המקוצר (le petit Lavissee) — כדי לפרק לגורמים את מנגנון יצירתם ולשחזר כדיוק מרבי את תנאי התגבשותם. פירושה של ההיסטוריוגרפיה בצרפת — להחזיר ספק אל תוך הלב, ואת להב הביקורת אל בין גזע הזיכרון וקליפת ההיסטוריה. כתיבת ההיסטוריה של המהפכה הצרפתית, בחינתם מחדש של המיתוסים ושל הפרשנויות על אודותיה, משמען ששוב אין אנו מזדהים לגמרי עם מורשת המהפכה. בדיקתה של מסורת, נכבדה ככל שתהיה, פירושה ששוב איננו רואים עצמנו נושאים התמימים. לא רק את האובייקטים המקודשים ביותר כמורשת הלאומית שלנו מאמצת לה ההיסטוריה של ההיסטוריה; בבחנה את אמצעי החומריים והמושגיים, את הליכי יצירתה ואת הרשתות החברתיות להפצתה, את כינונה שלה בתורת מסורת, נכנסת ההיסטוריה כולה אל העידן ההיסטוריוגרפי, ומשלימה את היתנותה מן הזיכרון. זיכרון, שנעשה הוא עצמו מושא להיסטוריה אפשרית.

היו זמנים שבהם, מבעד להיסטוריה וסביב האומה, אכן התגבשה, במסגרת סינתזה של הרפובליקה השלישית, מסורת זיכרון צרפתית. מהמכתבים על ההיסטוריה של צרפת מאת אוגיסטן טיירי (Thierry; 1827) ועד להיסטוריה גלויה של האומה הצרפתית מאת שארל סניובוס (Seignobos; 1933) אומצה כרונולוגיה נרחבת. המושגים היסטוריים, זיכרון ואומה קיימו יותר מאשר זרימה טבעית: היתה ביניהם מעגליות משלימה, סימביוזה בכל הרמות — מדעית ופדגוגית, תיאורית ומעשית. ההגדרה הלאומית של ההווה תבעה לה בתקיפות תימוכין בהארת העבר; הווה, שנעשה שביר עקב הטראומה המהפכנית, שכפתה הערכה כללית מחודשת של העבר המונרכי, וגם בעקבות התבוסה של 1870, שהחריפה את הצורך הדחוף בבקאות תיעודית ובהנחלת תוכני הזיכרון בכתי הספר, לנוכח הישגי המדע הגרמני ואיכותו של המורה הגרמני — המנצח האמיתי בסאדובה (Sadowa). מאומה לא ישוה

לנעימת האחריות הלאומית של ההיסטוריון, חציו כומר וחציו חייל. נעימה זו עולה, למשל, מדבר-העורך לגיליון הראשון של ה-*Revue historique* (1876), שבו חוזה לנו גבריאל מונו (Monod) "חקירה מדעית, שתהא מעתה איטית, קולקטיבית ושיטתית", ותפעל "בסודיות ובביטחון לתפארת המולדת והמין האנושי". למקרא טקסט שכזה, ומאה אחרים כמותו, אפשר לתהות כיצד זה השתרש הרעיון, שההיסטוריה הפוזיטיביסטית איננה מצטברת (אקומולטיבית). בפרספקטיבה שתכליתה כינון הלאומי — הפוליטי, הצבאי, הביורגרי והדיפלומטי הם דווקא עמודי התווך של ההמשכיות. התבוסה באזנקור (Azincourt) או פגיונו של ראווילאק (Ravallac), יום השוטים (la journée des dupes) או סעיף נוסף כלשהו בחוזה וסטפאליה כפופים לניהול חשבונות נוקדני. הבקאות החריפה ביותר מוסיפה פרט זה או אחר להון של האומה, או גורעת ממנו. אחדות רבת-עוצמה של מרחב הזיכרון: מן הערש היווני-רומי שלנו ועד לאימפריה הקולוניאלית של הרפובליקה השלישית, אין עוד פסקי-זמן, לא יותר מאשר בין המלומדות הנעלה המספחת אל הנחלה הלאומית כיבושים חדשים לבין ספר הלימוד העושה להפצתם. היסטוריה קדושה לאומה קדושה. כאמצעות האומה עיגן עצמו הזיכרון שלנו בקדוש.

להבין כיצד התפרק האיחוד הזה, בלחצה של חילוניות חדשה, משמעותו להראות איך, במשבר שנות השלושים, הומר הצמד מדינה-אימה בצמד מדינה-חברה. וכיצד באותו זמן ובשל אותן סיבות, נהפכה ההיסטוריה, ובאופן המרשים ביותר בצרפת, ממסורת של זיכרון לידעיה של החברה את עצמה. בתור שכזאת, היה ביכולתה לחשוף ולהאיר עוד ועוד שטחי זיכרון פריטים ולהפוך עצמה למעבדה של מנטליות-העבר; אולם בהשתחררה מן ההזדהות הלאומית חדלה ההיסטוריה להכיל בקרבה את הסובייקט הנושא אותה, ובה כעת אבר לה ייעודה הפדגוגי כמנחילת הערכים: משבר בית-הספר מוכיח זאת. האומה שוב איננה המסגרת המאחדת, אשר חישקה את תודעת הקולקטיביות. הגדרתה שוב אינה מוטלת בספק, והשלום, השגשוג וירידת עוצמתה של האומה השלימו את השאר: האיום היחיד עליה הוא העדר-האיום. עם עלייתה של החברה אל מקום האומה, הלגיטימציה באמצעות העבר, כלומר: באמצעות ההיסטוריה, פינתה את מקומה לגיטימציה על-ידי העתיד. את העבר לא היה אפשר אלא לדעת ולנהוג בו דרך-ארץ; את האומה אפשר לשרת; את העתיד יש להכשיר. שלושת המושגים זכו מחדש באוטונומיה. האומה שוב אינה מאבק, אלא נתון; ההיסטוריה נעשתה מדע חברתי, והזיכרון — תופעה פרטית לגמרי. אומת-הזיכרון היתה הגלגול האחרון של אחדות ההיסטוריה והזיכרון.

חקר מחזות הזיכרון נמצא אפוא בצומת של שתי תנועות המעניקות לו, בצרפת וכיום, את מקומו ואת משמעותו. מצד אחד, תנועה היסטוריוגרפית בטהרתה, רגע של שיבה עיונית של ההיסטוריה אל עצמה. מצד אחר, תנועה היסטורית לאמיתה, קץ מסורת הזיכרון. זמנם של מחזות הזיכרון הוא אותו רגע, שבו הון עצום, שחוונו אותו באינטימיות של הזיכרון, נעלם, כדי שלא לחיות עוד אלא במבטה של היסטוריה שכוננה מחדש. העמקה מכרעת של עבודת ההיסטוריה, מצד אחד, ועלייתה של מורשת מחוזקת, מצד אחר. דינמיקה פנימית של חזקה עדיין דיה כדי שלא נהיה אישיים כלפיה לחלוטין. ועם זאת כבר חולפת ונעלמת, כך שרושמה עלינו ניכר רק משחזרים אנו אל הזוהרים שבסמליה. שתי התנועות משתלכות כדי להחזיר אותנו גם, ובהנף אחד, אל הכלים הבסיסיים של העבודה ההיסטורית, ואל מושאי-זיכרוננו הסמליים ביותר: אל הארכיון כמו אל "שלושת הצבעים", אל הספריות, אל המילונים ואל המוזיאונים כמו אל טקסי הזיכור, אל החגיגות, אל

יחידות מלוכניות מגיעות מורסאי לכיכר הקונקורד.
צויר מאת גוסטב בולאנז'ה, 1871-1872, מוזיאון קארנאבל, פריס.
"קיר אנשי האיחוד", שלפניו נורו אחרוני המגינים על הקומנה,
הוא מחוז זיכרון.
זמנם של מחוזות הזיכרון הוא אותו רגע,
שבו הן עצום, שהווינו אותו באינטימיות של הזיכרון.
נעלם, כדי שלא לחיות עוד אלא במבטה של ההיסטוריה שכוננה מחדש.

כל מה שאנו מכנים התלקחות-זיכרון הוא אחרית-היעלמותו בתוך אש ההיסטוריה. הצורך בזיכרון הוא צורך בהיסטוריה.

כמובן, אי-אפשר לוותר על המלה. הבה נסכים לה, אבל מתוך ידיעה ברורה של ההבדל בין הזיכרון האמיתי, שמצא היום מפלט במחווה ובהרגל, באומנויות-שנמסרות בהן חוכמות השתיקה, בידיעות הגוף, בזיכרונות המוטבעים ובחוכמות-הרפלקס, לבין הזיכרון ששינה פניו כמעברו לכדי היסטוריה, שהוא ניגודו הגמור: רצוני ומודע, נחוזה כחובה, ולא עוד ספונטני; פסיכולוגי, אינדיבידואלי וסובייקטיבי, ולא עוד חברתי, קולקטיבי, חובק-כל. מה קרה מאז הזיכרון הראשון, המייד, ועד לזיכרון השני, העקיף? אפשר להבין זאת מנקודת הסיום של המטאמורפזה הנוכחית.

קודם כל, ובהבדל מהזיכרון הראשון, זה זיכרון ארכיוני. הוא נסמך כולו על דיוק הסימנים, על חומריות השרידים, על הממשיות של הרשומות ועל הבהירות של התמונה. התנועה שראשיתה בכתב מסתיימת במערכות Hi-Fi ובסרט הקלטה מגנטי. ככל שפוחתת החוויה הפנימית של הזיכרון, כך נזקק הוא לתמיכה חיצונית ולנקודות התייחסות מוחשיות לאותה הוויה, שאינה קיימת אלא באמצעותן. מכאן שיגעון הארכיון המאפיין את זמננו, והמשפיע גם על השימור המלא של ההווה כולו וגם על הגנתו של העבר כולו. תחושת הדעיכה המהירה-הסופית משתלבת עם חרדת המשמעות המדויקת של ההווה ואי-ודאותו של העתיד, כדי להעניק גם לצנענים שבשרידים ולעדויות הענוות ביותר את הכבוד של מה שראוי להיזכר. האם לא ביפנינו די אצל קודמינו את ההרס והאובדן של מה שהיה מאפשר לנו לדעת, כדי שהבאים אחרינו לא יצטרכו לגנות אותנו על אותו חטא עצמו? הזיכרון עובר בשלמותו אל תוך שחזורו המדוקדק ביותר. זהו זיכרון מקליט, המייפה את כוחו של הארכיון לזכור למענו, ומפחית את הסימנים שבהם הוא מפרק את עצמו, כמו הנחש המשתחרר מנשלו. אספנים, מלומדים ונוזרים הקדישו עצמם בימים עברו לצבירה מתעדת, כאנשי-שוליים לחברה שהתקדמה בלעדיותם ולהיסטוריה שנכתבה בלעדיותם. לאחר מכן, היסטוריית-הזיכרון העמידה את האוצר הבלום הזה במרכז עבודתה המלומדת, והפיצה את התוצאה דרך אפיקי החדירה החברתיים, הרבים מספור, שלה. כיום, כשההיסטוריונים נגמלו מפולחן התייעוד, חיה החברה כולה את דת השימור ואת עקרון היצרנות הארכיבאית. מה שאנו מכנים כשם זיכרון הוא, בעצם, הקמתו הנפילית והמסחררת של מלאי גשמי של אותם דברים שאי-אפשר לזכרם, רשימה ללא-תחתית של מה שהיינו אולי זקוקים לו כדי לזכור. "זיכרון הנייר", שעליו דיבר לייבניץ, נהפך למוסד אוטונומי של מוזיאונים, ספריות, מחסנים, מרכזי-תיעוד, בנק-נתונים.

באשר לארכיונים הציבוריים בלבד, מומחים מעריכים, שהמהפכה הכמותית הביאה לגידול של פי אלף בהיקפם כעשורים האחרונים. עוד לא היתה תקופה כה פורייה מרצונה בארכיונים כמו תקופתנו, ולא רק בנפח שפולטת חברתנו ממילא, ולא רק באמצעים הטכניים לשכפול ולשימור העומדים לרשותה, אלא באמונה הטפלה ובכבוד הכרוכים בסממן. ככל שנעלם הזיכרון המסורתי, אנו מרגישים מחויבים לצבור בדכנות שרידים, עדויות, מסמכים, תמונות, נאומים, סימנים-שבעליל. כאשר היה — כביכול מיועד תיק זה, המתגבב והולך, לשמש הוכחה באיזשהו בית-דין של ההיסטוריה, המקודש הפקיד עצמו בידי השיד, שהוא שלילתו. לא נוכל לדעת מראש מה נצטרך לזכור. מכאן העפכה מלהשמיד, הארגון של הכל בארכיונים, הניפוח הלא-מבחיך של מרחב הראוי-לזיכרון, הניפוח המוגזם של תפקיד הזיכרון, הקשור לתחושת אובדנו, וההתחזקות המקבילה של כל מוסדות הזיכרון. חל היפוך-יצרנות משונה בין המקצוענים, שהואשמו בעבר בשיגעון השימור שלהם, לבין היצרנים הטבעיים של הארכיונים, גם העסקים הפרטיים וגם

הפנתיאון ואל שער הניצחון: מילון לארס (Larousse) ו"קיר אנשי האיחוד" (le mur des Fédérés).

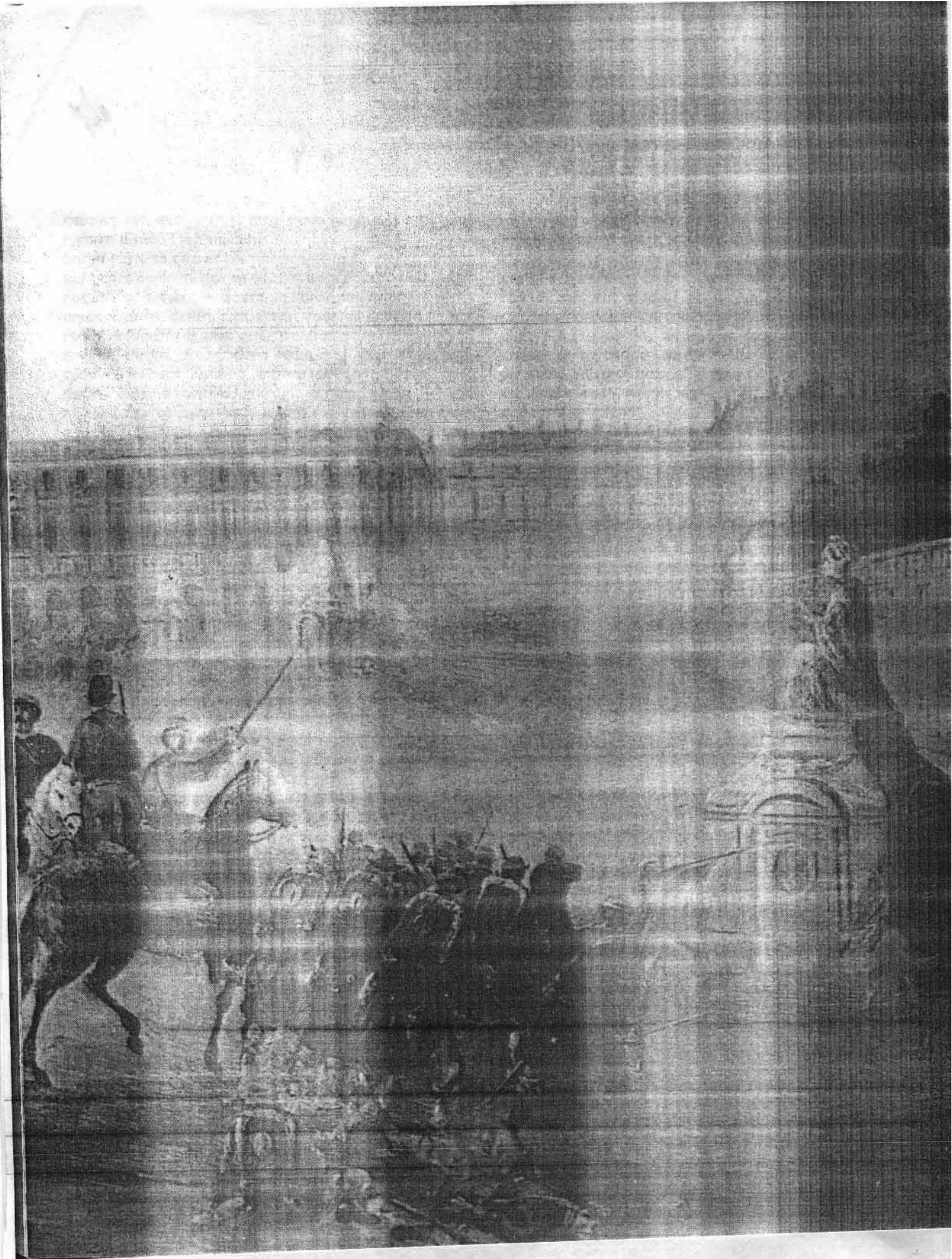
מחוזות זיכרון הם קודם כל שאריות. צורת הקיום האחרונה של תודעה-זוכרת בקרב היסטוריה, הקוראת לה, כיוון שהיא מתעלמת ממנה. אובדן הטקסיות של עולמנו הוא שמעלה את המושג הזה. זה מה שמשחררת מתוכה, מעמידה, מכוננת, בונה, מתקנת, ומתחזקת באמצעות הפעלול והרצון, קולקטיביות שנסחפה כל-כולה בתנופה של תמורה והתחדשות, בהעניקה, מטבעה, יתר ערך לחדש לעומת הישן, לצעיר לעומת הזקן, לעתיד לעומת העבר. מוזיאונים, ארכיונים, בתי-קברות ואוספים, חגים, יובלות, חווים, פרוטוקולים, אנדרטות, מקדשים, אגודות — אלה תצורות תל-יעדות מעין אחר, אשליה של נצחיות. מכאן האופי הנוסטלגי של מפעלי האדיקות הללו, הפאתטיים והקרחוניים. אלה הטקסים של חברה נטולת-טקס: קדושה-של-רגע בחברה ללא קדושה; נאמנויות ייחודיות בחברה המוחה כל ייחודיות; הבדלות בפועל בחברה המשווה בעיקרון; סימני היכר ושייכות קבוצתית בחברה הנוטה להכיר רק ביחידים שווים וזהים.

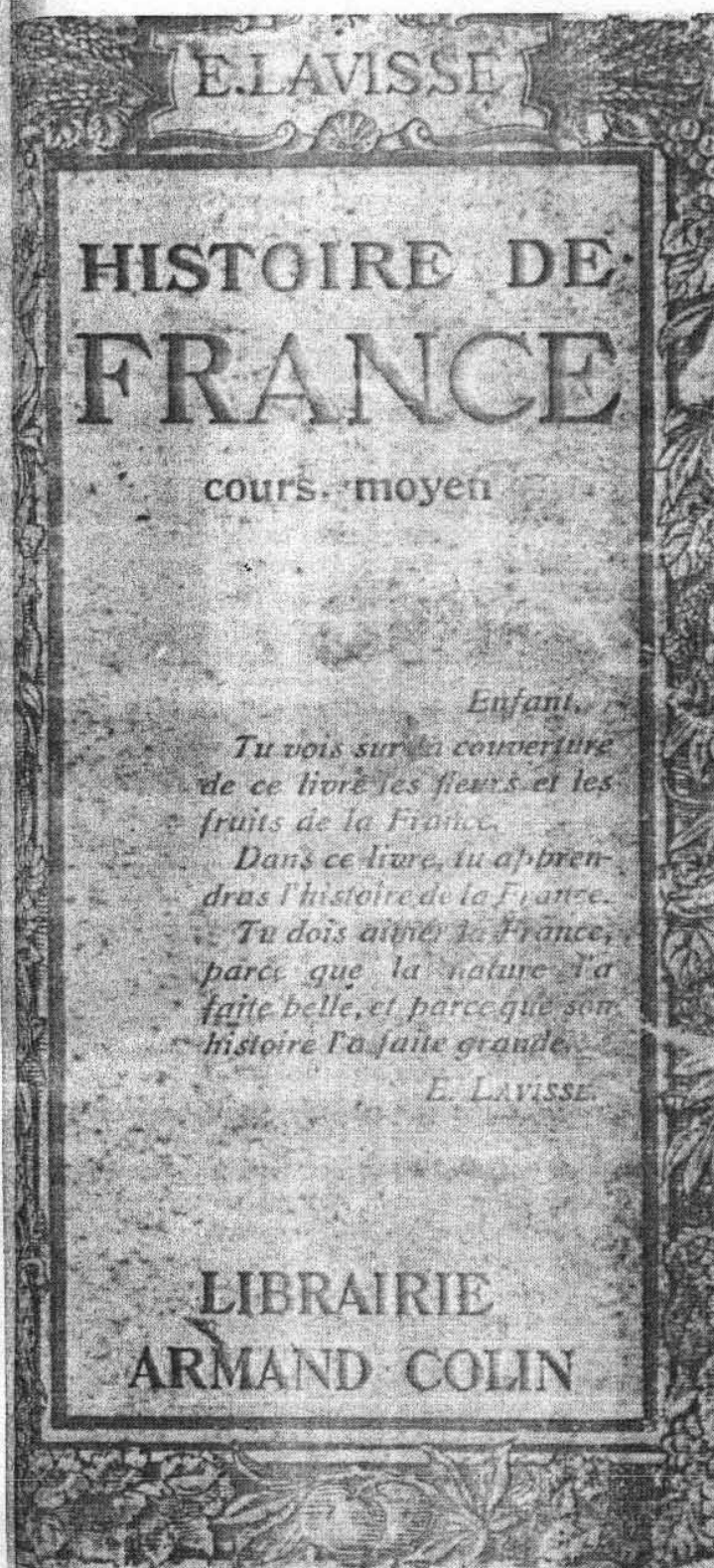
מחוזות הזיכרון נולדים וחיים מהתחושה, שלא קיים זיכרון ספונטני, שיש ליצור ארכיונים, שיש לקיים חגיגות, לארגן חגיגות, לשאת הספדים. לאשר מסמכים בחתימת נוטריון, מפני שפעולות אלה אינן טבעיות. משום כך, ההגנה, שמעניקים מיעוטים לזיכרון הנצור במקלטים מיוחדים ושמורים בקנאות, מביאה עד מיצוי את אמיתם של מחוזות הזיכרון כולם. ללא דריכות-הזכור שלהם, היתה ההיסטוריה מוחה אותם עד מהרה. אלה הביצורים התומכים. אבל אילולא היה הדבר, שהם מגינים עליו, מאוים, לא היה כל צורך בהם. וכנגד זאת, אלמלא היתה המסוגרים בתוכם, לא היה כל צורך בהם. וכנגד זאת, אלמלא היתה ההיסטוריה נוטלת את הזיכרונות, מעוותת אותם, משנה אותם, לשה בהם ומאכנת אותם, לא היו הללו נעשים מחוזות של זיכרון. ההתרוצצות הזאת היא שכונת אותם: רגעי היסטוריה שנקרעו מתוך תנועת ההיסטוריה, והושבו לה. שוב לא החיים ממש, ועדיין לא לגמרי מוות, כמו קונכיות על החול בהיסוג ים הזיכרון החי.

הימנן המארכיון או האנדרטות לנופלים חיים אפוא את החיים הכפולים הללו. שנלוש מרגש מעורב של שייכות והתנתקות. ב-1790, ה-14 ביולי כבר היה, ועדיין לא היה, מחוז זיכרון. ב-1880, מיסודו כחג לאומי הפך אותו למחוז זיכרון רשמי, אבל רוח הרפובליקה עדיין הפיחה בו אמת ראשונית. והיום? אובדנו של הזיכרון הלאומי החי כופה עלינו להסתכל בו במבט שאינו תמים עוד, וגם אדיש איננו. זיכרון הלוכד אותנו, ואינו שלנו עוד, בין החילון המהיר למובלעות הקדושה הזמניות. קשר-מעמקים המחזיק בנו כבעלי-חוב למה שיצר אותנו, ועם זאת — ריחוק היסטורי המחזיק אותנו לבחון במבט קר את המורשת ולעשות את ספירת המלאי שלה. מחוזות-ניצולים של זיכרון, שאיננו שוכנים בו עוד, רשמיים ומוסדיים למחצה, רגשיים ורגשיים למחצה; מחוזות של אחדות-דעים בלא אחדות-רגשות, שאינם מבטאים עוד לא אמונה לוחמנית ולא מעורבות לוחטת, אבל שפועם בהם עדיין שמץ של חיים סמליים. נפילה מן הזכיר אל ההיסטורי, מעולם, שבו היו לנו אבות, אל עולם של יחס מקרי למה שיצר אותנו, מעבר מההיסטוריה-טוטם להיסטוריה ביקורתית; זוהי שעתם של מחוזות הזיכרון. אין חוגגים עוד את האומה, אלא לומדים את חגיה.

זיכרון אחוז בהיסטוריה

כל מה שמכונה היום זיכרון איננו אפוא זיכרון, אלא הוא כבר היסטוריה. * הקיר שלפניו נורו אחרוני המגינים של הקומנה הפריסאית ב-1870.

המגור הציבורי הם שמנחים כיום את עובדי הארכיב לשמור הכל, ואילו אנשי המקצוע למדו, שעיקר אומנותם הוא החיסול המבוקר. התגלגלותו של הזיכרון בחומר התעצמה אפוא בתוך שנים מעטות. הכפילה את עצמה, בזרה, ונעשתה נגישה לכל. בימים הקלאסיים היו שלושת יצרני הארכיב הגדולים משפחות האצולה, הכנסייה והמדינה. מי בימינו אינו משוכנע, שמחובתו לשמר את תולדותיו, להעלות על הכתב את זיכרונותיו? לא רק הפחותים שבגיבורי ההיסטוריה, אלא אף העדים לגיבורים אלה, נשותיהם או רופאם. ככל שהעדות יוצאת דופן פחות, כן ראוייה היא לאייר את הלך-הרוח הממוצע. חיסולו של הזיכרון הומר בדחף הכללי לתעד. בדור אחר התעשר להפליא המוזיאון הדמיוני – הארכיון. שנת המורשת (patrimoine) ב-1980 סיפקה לכך דוגמה מרהיבה, בהביאה מושג זה אל גבולות הלא-דואי. עשר שנים קודם, המילון לארנס של 1970 צמצם עדיין את מושג המורשת ל"רכוש הבא מן האב או מן האם". לֶה פֶּטי רובר (Le Petit Robert) של 1979 הגדירו כ"רכוש שהועבר על-ידי האבות; הנכסים התרבותיים של ארץ". מהגדרה מצמצמת מאוד של מונומנטים היסטוריים עברנו בקיצוניות, ב-1972, עם האמנה הנוגעת לאתרים ההיסטוריים, לתפישה המכילה תיאורטית כמעט כל דבר.

לא זו בלבד שיש להגן על כל דבר, לשמר כל סימן מציין של זיכרון, גם אם אין יודעים בדיוק איזה זיכרון הוא מציין, אלא שהפקת חומר ארכיוני היא צו התקופה. דוגמה מדאיגה לתופעה זו הם ארכיוני הביטוח הלאומי – מאסה תיעודית ללא מתחרה, המגיעה היום לאורך של 300 קילומטרים, ערמת זיכרון גולמי, שניתוחו במחשב היה מאפשר, באופן אידיאלי, לקרוא הכל על החברה, מן הנורמלי ועד הפאתולוגי, החל בתפריט התזונה וכלה באורחות החיים השונים על-פי מחוז או משלה-י; אבל בה בעת זוהי מאסה, ששימורה וניצולה ההגיוניים מצריכים הכרעות קיצוניות ובלתי-אפשריות. יצרו ועשו לכם ארכיונים, משהו מזה תמיד יישאר! דוגמה המדברת בעד עצמה היא העניין המתפתח מאוד לאחרונה בהיסטוריה שבעל-פה. בצרפת לכרה פועלים כעת יותר מ-300 צוותים העוסקים בליקוט של "הקולות הכאים אלינו מן העבר" (פיליפ ז'וטאר – Joutard). נאה ויאה. אבל כשחושבים לרגע, שמדובר כאן בארכיונים מסוג מיוחד מאוד, שהקמתם מצריכה שלושים ושבועות עבודה לכל שעת הקלטה, ואי-אפשר להשתמש בהם באופן נקודתי, מאחר שמשמעותם מתקבלת רק בהאזנה למכלול החומר, קשה שלא להעלות תמיהות באשר לאפשרות ניצולם. בסופו של דבר, על איזה רצון לזיכרון נישאים המחקרים האלה, האם על רצון המרואיינים או על רצון המראיינים? הארכיון משנה משמעות ומעמד בהתאם למשקלו. שוב אין הוא השארית המכוננת, פחות או יותר, של זיכרון שנחווה, אלא ההפרשה הרצונית והמאורגנת של זיכרון שאבד. הוא מכפיל את החוויה, המתרחשת לעתים בהשפעת ההקלטה המתעדת אותה – האם האקטואליה התקשורתית עשויה מדבר אחר? – הוא מחליף אותה בזיכרון משני, בזיכרון תותב. התפוקה הארכיונית חסרת-ההבחנה היא התוצאה המוחרפת של תודעה חדשה, הביטוי הברור ביותר לטרור של הזיכרון, שנעשה היסטוריה.

הזיכרון הזה בא אלינו מבחון, ואנו מפנימים אותו כמגבלה אישית, כיוון שאין הוא עוד נוהג חברתי.

המעבר מן הזיכרון אל ההיסטוריה הכריח כל קבוצה להגדיר מחדש את זהותה על-ידי החייאת ההיסטוריה שלה. חובת הזיכרון הופכת כל אחד להיסטוריון של עצמו. הציור להיסטוריה מקיף אפוא מעגל רחב מזה של

ההיסטוריה של צרפת מאת א' לאוויס. על השער: "ילד, אתה רואה על עטיפת ספר זה את פרחי ושירומה של צרפת. בספר זה תלמד את ההיסטוריה של צרפת. אתה צריך לאהוב את צרפת. מפני שהטבע עשה אותה יפה, ומפני שההיסטוריה שלה עשתה אותה גדולה". א. לאוויס.

LE TOUR DE LA FRANCE PAR DEUX ENFANTS

I. — Le départ d'André et de Julien.

Rien ne soutient mieux notre courage que la pensée d'un devoir à remplir.

un épais brouillard du mois de septembre deux e
deux frères, sortaient de la ville de Phalsbourg

raïne. Ils ve-
de franchir la
porte fortifiée
appelle porte de

un d'eux était
d'un petit pa-
voyageur, soi-
ment attaché et
sur l'épaule par
ton. Tous les
marchaient rapi-
t, sans bruit ;
aient l'air in-
Malgré l'obscur-
à grande, ils
rent plus d'obs-
encore et s'en
t cheminant à
le long des

Porte fortifiée. — Les portes des villes fortifiées sont munies de ponts-levis jetés sur les fossés qui entourent les remparts, le soir on lève ces ponts, on ferme les portes, et nul ennemi ne peut entrer dans la ville. La petite ville de Phalsbourg a été fortifiée par Vauban. Traversée par la route de Paris à Strasbourg elle n'a que deux portes : la porte de France à l'ouest et la porte d'Allemagne au sud-est, qui sont des chefs-d'œuvre d'architecture militaire.

né des deux frères, André, âgé de quatorze ans, était un robuste garçon, si grand et si fort pour son âge qu'il paraissait avoir au moins deux années de plus. Il tenait par son frère Julien, un joli enfant de sept ans, frêle et comme une fille, malgré cela courageux et intelligent. Ce ne sont pas d'ordinaire les jeunes garçons de cet âge qui portent des vêtements de deuil, à l'air de tristesse répandue

des historiens et des écrivains. La seule chose qui les a fait connaître, c'est leur œuvre. Ils ont écrit des livres qui ont été traduits dans toutes les langues. Ils ont écrit des livres qui ont été traduits dans toutes les langues. Ils ont écrit des livres qui ont été traduits dans toutes les langues.

laquelle ils ont écrit. Ils ont écrit des livres qui ont été traduits dans toutes les langues. Ils ont écrit des livres qui ont été traduits dans toutes les langues. Ils ont écrit des livres qui ont été traduits dans toutes les langues.

laquelle ils ont écrit. Ils ont écrit des livres qui ont été traduits dans toutes les langues. Ils ont écrit des livres qui ont été traduits dans toutes les langues. Ils ont écrit des livres qui ont été traduits dans toutes les langues.

laquelle ils ont écrit. Ils ont écrit des livres qui ont été traduits dans toutes les langues. Ils ont écrit des livres qui ont été traduits dans toutes les langues. Ils ont écrit des livres qui ont été traduits dans toutes les langues.

laquelle ils ont écrit. Ils ont écrit des livres qui ont été traduits dans toutes les langues. Ils ont écrit des livres qui ont été traduits dans toutes les langues. Ils ont écrit des livres qui ont été traduits dans toutes les langues.

לא יהיה לו עוד קיום בשום מקום, אם לא תעמוס אותו, את משא אחריותו, תודעה אחת פרטית בהחלט יחיד. ככל שהזיכרון נחוזה פחות באופן קולקטיבי, כך הוא זקוק יותר לאנשים יחידים ההופכים את עצמם לאנשי-זיכרון. זה מעין קול פנימי האומר לקורסיקאי: "עליך להיות קורסיקאי", ולפֶרְטוֹנִי: "היה ברטוני". כדי להבין את הכוח ואת המשיכה שבקריאת-הזאת, יש לפנות אולי אל הזיכרון היהודי, הזוכה היום להתעוררות מחודשת בקרב יהודים רבים, שנטשו את יהדותם. במסורת זו, שאין לה היסטוריה אחרת מלבד זיכרונה, להיות יהודי פירושו לזכור שיהודי הנך. אך זיכרון זה, שאין להפריכו, משעה שהופנם, סופו שהוא תובע הכרה מלאה. את מה יש לזכור? במקרה הקיצוני — את זיכרון הזיכרון. הפסיכולוגיזציה של הזיכרון נטעה בכל פרט ופרט את ההרגשה, שבסילוקו של חוב בלתי-אפשרי תלויה בסופו של דבר גאולתו.

זיכרון-ארכיון, זיכרון-פיקדון — כדי להשלים את תמונת המטא-מורפוזות הזאת אנו זקוקים לקו מאפיין שלישי: זיכרון-מרחק. שכן, היחס שלנו לעבר, לפחות כפי שהוא משתקף בעבודות ההיסטוריות המשמעותיות ביותר, הוא אחר לחלוטין מהיחס המצופה מן הזיכרון. לא עוד המשכיות של סקירה-לאחור, אלא דווקא הדגשה של האי-המשכיות. לדידה של היסטוריית-הזיכרון של פעם, תפישת העבר האמיתית פירושה היה, שהעבר לא עבר באמת. כמאמץ זיכרון מוגבר אפשר היה להקים את העבר לתחייה; וההווה עצמו נעשה מעין עבר מחודש, מעודכן, מועלה בדמות הווה באמצעות ההלחמה והעיגון הללו. מובן שכדי שתתקיים תחושת-העבר, צריך היה שיווצר איזה בקע בין ההווה לעבר, שיופיעו "לפני" ו"אחרי". אבל לא מדובר כאן בהפרדה הכרוכה בשוני קיצוני, אלא יותר במין רווח, שיש לגשר עליו. שני הנושאים המרכזיים בתפישת ההיסטוריה, לפחות מאז העת החדשה, קדמה וקאדנס, ביטאו היטב את פולחן-ההמשכיות הזה ואת ודאות הידיעה למי ולמה חבים אנו את היותנו כפי שהננו. מכאן חשיבות רעיון "המקורות" — צורה חילונית כבר של הסיפור המיתולוגי, המספקת עם זאת לחברה, הנמצאת בתהליך של חילון לאומי, משמעות ואת הצורך במקודש. ככל שהראשית היתה מפוארת, כך אנו נשכרים מגדולתה. שכן, את עצמנו מעריצים אנו באמצעות הערצת העבר. יחס זה הוא שנותק באותו אופן, שבו העתיד הגלוי, הצפוי-מראש, הניתן לעיצוב, הרצוף ציוני-דרך, שהנו השלכה מן ההווה, נעשה בלתי-נראה, בלתי-צפוי, לא ניתן לשליטה — הגענו באופן סימטרי מן המושג של עבר נראה אל עבר בלתי-נראה; מעבר נינוח לעבר שנחוזה כשבר; מההיסטוריה שחיפשה את עצמה ברצף של זיכרון, אל זיכרון שמשחק כשבר של ההיסטוריה. שוב אין מדברים על ה"מקורות", אלא על "הולדת". העבר ניתן לנו כעין אחר טוטלי, הוא אותו עולם, שנקרענו ממנו לעולמים. ומשמתבר בעליל מלוא המרחק המפריד בינינו לבינו, או אז מודה הזיכרון שלנו קאמת שלו — כמו בניתוח הכורת אותו באחת.

שכן אסור להאמין, שתחושת הנתק מתפרנסת רק מן המעורפל והלא-ודאי. פרדוקסלית, המרחק תובע התקרבות, המסלקת אותו ובה בעת מגבירה את קולו. מעולם לא השתוקקנו באופן חושני כל-כך אל כובד רגבי העפר במגפי האיכר, אל יד השטן של שנת אלף לספירה ואל צחנת העצים של המאה ה-18. ואולם ההזיה המלאכותית על אודות העבר אפשרית, אכן, רק בתוך משטר של שבר. הדינמיקה של יחסנו אל העבר מתבטאת במשחק העדין הזה שבין הכלתי-מושג לבין הנעלם. במשמעות המיידית של המושג לפנינו ייצוג, השונה בכל מהותו ממה שהחייאת-העבר מן הסוג הקודם ביקשה להעלות. ככל ששאיפתה היתה אינטגרליסטית יותר, השתמעה מהחייאת-עבר זו איזו היירארכיה של הזיכרון, שבכוחה היה לארגן את הצללים ואת האור בפרספקטיבת העבר מנקודת-המבט של ההווה. אוברנו של העיקרון האחד המסביר הטיל

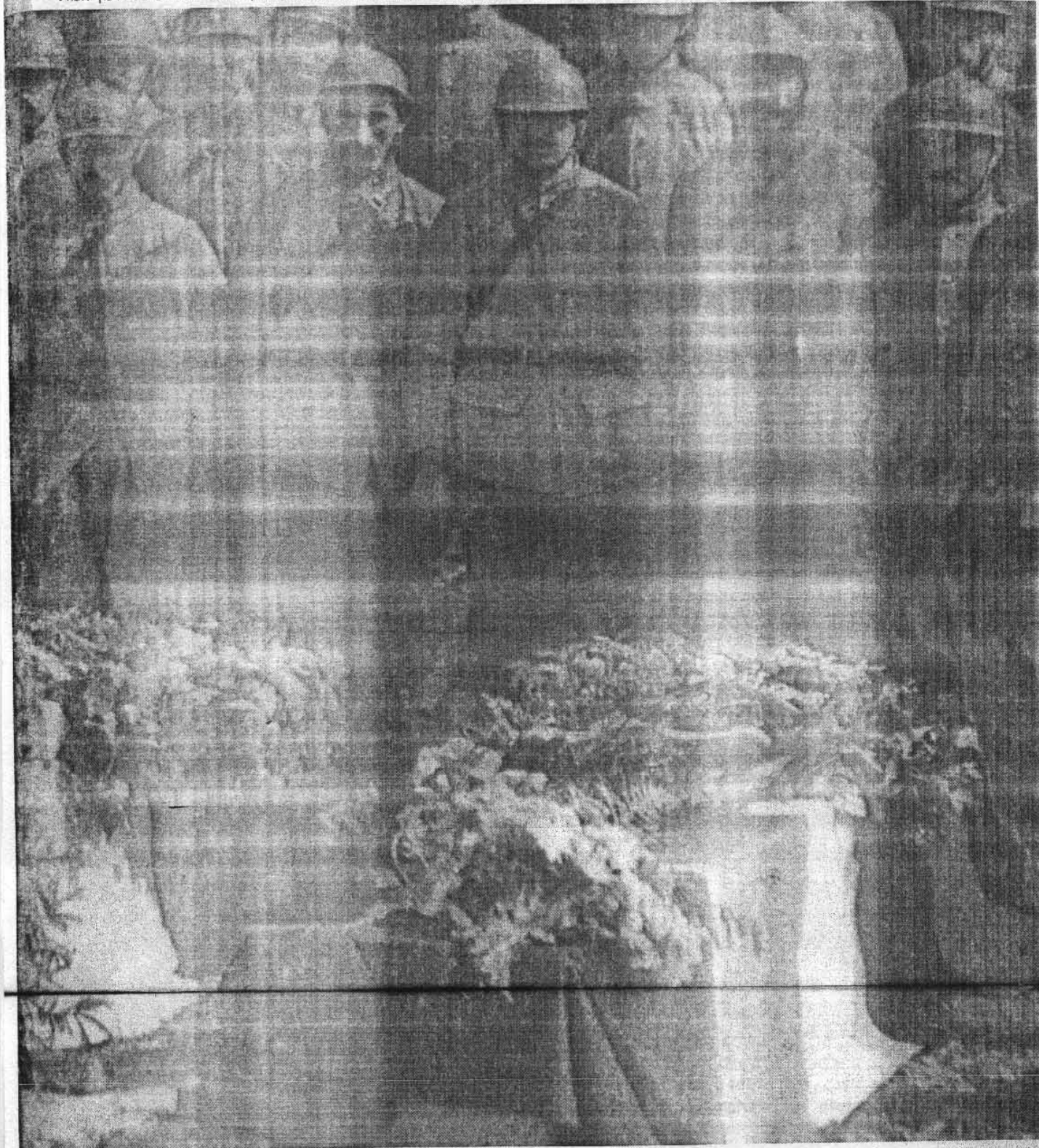
אותנו אל תוך יקום מנופץ לרסיסים, ובו בזמן העלה כל אובייקט, ויהא הצנוע, הפחות-סביר, הפחות-נגיש מכולם, אל המעמד המכובד של מסתורין היסטוריים. פעם ידענו בני מי אנחנו, ואילו כיום אנו בנים של אף-לא-אחד ושל כל-אחד. ומאחר שאיש אינו יודע מה ירכיב את העבר, אי ודאות חרדה הופכת כל דבר לעקבות, לסימון אפשרי, לקורטוב היסטוריה, שאת תומתם של הדברים שלה אנו מכתמים. תפישת העבר שלנו נעשית בדרך הניכוס הנלהב של מה שאנו יודעים כבר שאינו שלנו. היא תובעת התאמה מדויקת אל מטרה שאבדה. הייצוג שולל את הפרסקו, את הקטע, את המכלול; הוא פועל באצעות הארה נקודתית, הכפלתם של מדגמים מבוחרים, דוגמיות בעלות משמעות. זהו זיכרון של רשתית-העין, זיכרון טלה-ויזואלי רב-עוצמה. האפשר שלא לקשר בין "חזרת הסיפור", הניכרת בצורות החדשות ביותר של כתיבת היסטוריה, לבין השלטון ללא-מצרים של התמונה והקולנוע בתרבות מימינו? סיפור השונה אמנם לגמרי מן הסיפור המסורתי, הסגור בתוך עצמו, ושחיתוכו רצוף סינקופות. איך לא לקשור את יחס הכבוד הדקדקני אל תעודת הארכיון — להניח את הפריט עצמו לפני העיניים — אל הגל הגואה של ה"בעל-פה" — ציטוט הנפשות הפועלות, השמעת קולן — אל האוטנטיות של השידור הישיר, שהורגלנו בו בתחומים אחרים? איך אפשר שלא לראות בנטייה זו אל היומיומי שבעבר אמצעי יחיד להשיב אלינו את איטיות הימים ואת ניחוחם של הדברים, ובסיפורי-חייהם של אלמונים — אמצעי לומר לנו, שההמונים אינם מתמסרים בגושם נטולי-שם? איך אפשר שלא לקרוא בתוך בועות-עבר אלה, שמחקרים רבים כל כך של מיקרו-היסטוריה נותנים בידינו, את הרצון להשוות את ההיסטוריה שאנו משחזרים להיסטוריה שאנו חיים? נדמה שזהו זיכרון-מראה, אילו לא שיקפו המראות את הזהה, בעוד שאנו מבקשים לגלות בהן דווקא את השוני, ובחזיון-השוני הזה — את הבוהק החטוף של זהות אבודה. לא עוד סיפור בריאתנו, אלא פְּעִנוּחַ של מה שהננו לאור מה שאיננו עוד.

אלכימיה זו של המהות היא ההופכת באורח מזור את העיסוק בהיסטוריה — שהתנופה האלימה אל עבר העתיד היתה צריכה לפטור אותנו ממנו — למופקד על סודות ההווה. ולא כל-כך את ההיסטוריה כמו את ההיסטוריון, שבאמצעותו מתרחש המעשה המרפא (thaumaturgique). מה מזור גורלו של ההיסטוריון. לפני-היה תפקידו פשוט, ומקומו החברתי היה ברור: להיות דובר-העבר וסוכן של העתיד. בתור שכזה, אישיותו נחשבה פחות משירותיו; היה עליו להיות שקיפות מלומדת ותו לא. כל-ימוליד, מקף קל ככל האפשר בין החומריות הגולמית של התייעוד לבין החריטה בזיכרון. בקיצוניותו — נעדרות רדופת-אובייקטיביות. מבין שבריה של היסטוריית-הזיכרון מגיחה דמות-ההיסטוריון חדש, המוכן להודות, בהבדל מקודמיו, בקשר ההדוק, האינטימי והאיש, שהוא מקיים עם הנושא שלו, ולא זו בלבד, אלא גם להכריז על כך, להעמיק בכך ולהפוך את הדבר ממכשול למנוף של הכנה. שכן, הנושא חייב הכל לסובייקטיביות של ההיסטוריון, את עצם יצירתו ואת יצירתו-מחדש. הוא הוא המכשיר לחילוף החומרים הנותן משמעות וחיים כמה שכשלעצמו ובלעדיו אין בו לא משמעות ולא חיים. נשווה לפנינו חברה ~~החדשה כולה בתחושת ההיסטוריות של עצמה, חברה שבה לא תהיה~~ מסוגלת להעמיד מתוכה היסטוריונים. בחיותה כל-כולה בסימן העתיד, היא תסתפק בהליכי רישום-עצמי אוטומטי ובמכונות לניהול-חשבונות עצמי, תוך דחיית המשימה של הכנת עצמה לעתיד לא-מוגדר כלשהו. לעומת זאת, החברה שלנו, שאמנם נקרעה מעברה בטלטלה כבירה של

חיתוך עץ מתחילת המאה ה-19, מוזיאון לאמנויות ומסורות עממיות, פריס. מעולם לא השתקקנו באופן חרשני כל-כך אל כובד רגבי העפר במגפיי האיכר, אל יד השטן של שנת אלה לספירה ואל צחנת הערים של המאה ה-18.

טקס קבורה של חיילים בקו השני של קרבות מלחמת העולם הראשונה בסום (Somme). מה שהופך מקומות מסוימים למחוזות זיכרון, הוא לעתים דווקא ההעדר המוחלט של הרצון לזכור.

תמורות, אך הרדופה בשל כך אף יותר בהבנה ההיסטורית של עצמה, נידונה להפוך את ההיסטוריון לדמות יותר ויותר מרכזית, מפני שבו מתחולל מה שהיתה רוצה, אך איננה יכולה, לוותר עליו: ההיסטוריון הוא האיש המונע מן ההיסטוריה להיות סתם סיפור. וכפי שאת מלוא הנוף באופק חייבים אנו למרחק, ואת ממשות-היתר המלאכותית — להזרה המוחלטת, כך שינוי מסגרות התפישה מחזיר בלי הרף את ההיסטוריון אל המושאים המסורתיים, שבעבר הפנה להם עורף, אל הדברים הרגילים של הזיכרון הלאומי שלנו. הנהו על סף בית ההולדת, המעון הישן שאין איש גר בו, ושאין להכירו. עם אותם רהיטי המשפחה, אך מוארים באור שונה. אצל אותה סדנת-אומן, אבל לשם מלאכה אחרת. באותו חדר, אבל בתפקיד אחר. ומאחר שההיסטוריוגרפיה שרויה כבר באורח בלתי-נמנע בשלב האפיסטמולוגי שלה, ומקשתם זה כבר עידן הזהות, והזיכרון נחטף ללא שוב בידי ההיסטוריה — ההיסטוריון איננו עוד איש-זיכרון, אלא, בגופו ממש, הוא מחוז זיכרון.

מחוזות הזיכרון, היסטוריה אחרת

מחוזות הזיכרון כפופים לשלטון הזיכרון וההיסטוריה כאחד, לכן הם מעניינים וגם מסובכים: הם פשוטים ודו-משמעיים, טבעיים ומלאכותיים, ניתנים לחוויית-חושים מיידית, ובה בעת-לחויים בחשיבה המופשטת ביותר.

הם מחוזות, בשלושת מובני המלה — החומרי, הסמלי והפונקציונלי — המצויים בהם בריזמית בדרגה שונה. אפילו מחוז חומרי לחלוטין, לכאורה, כמו מאגר ארכיוני, הוא מחוז זיכרון רק כאשר הדמיון קושר לו הילה סמלית. אפילו מחוז פונקציונלי לגמרי כמו ספר לימוד, צוואה או כנס לוחמים ותיקים לא נכנס לקטיגוריה הזאת, אלא אם כן הוא מושא לטקס. גם דקת דומייה, הנראית דוגמה מובהקת ביותר למשמעות סמלית, היא בו בזמן מעין חיתוך חומרי של יחידת זמן, ומשמשת לעתים תזכורת מרוכזת של הזיכרון. שלושת ההיבטים מתקיימים זה לצד זה תמיד. היש מחוז זיכרון מופשט יותר מהמושג "דור"? הוא חומרי מצד תוכנו הדמוגרפי; הוא פונקציונלי מתוך הנחה, כיוון שהוא מבטיח הן את התגבשות הזיכרון והן את מסירתו הלאה; אבל הוא סמלי בהגדרה, מפני שהוא מאפיין באמצעות מאורע או חוויה, שמעטים חוו אותם, את הרוב, שלא נטל בהם חלק.

מה שמכונן את מחוז הזיכרון הוא משחק בין הזיכרון להיסטוריה. פעולה הדדית של שני גורמים, שבעקבותיה הם מגדירים זה את זה. קודם כל, צריך שיהיה רצון לזכור. אם מרפים מעקרון הקדימות הזה, מסתכנים בהיסחפות מהגדרה צרה, אך עתירת אפשרויות, אל הגדרה רחבה יותר, אך לא די הדוקה, שיש בה כדי להכניס אל הקטיגוריה כל מושא הראוי למעשה לזכירה. קצת כמו הכללים הבדוקים של הביקורת ההיסטורית בעבר, שהבחינה בין "מקורות ישירים", כלומר: אלה שחברה יוצרת מתוכה בכוונה כדי שיוענקו בעתיד כמות שהם — למשל, חוק או יצירת אמנות — לבין המון "המקורות העקיפים", כלומר: כל העדויות שהשאירה התקופה, בלי שתעלה על דעתה את שימוש העתידי על-ידי ההיסטוריונים. כאשר חסרה כוונת-זיכרון כזאת, מחוזות הזיכרון הם מחוזות של היסטוריה.

מאידך גיסא, ברור, שלולא התערבו ההיסטוריה, הזמן, התמורה, היינו צריכים להסתפק רק ברשימת-תולדותיהם של אתרי-זיכרון. אם כן, מחוזות, אבל מחוזות מעורבים, בני-כלאיים ומשתנים, טוויים במהדוק מחיים וממוות, עשויים זמניות ונצח; בסליל כפול של הקולקטיבי ושל האינדיבידואלי, של הפרוזא ושל הקדוש, של הקבוע ושל הנגיד, טבעות-מביוס (Moebius) הסובבות סביב עצמן. שכן אם נכון שטעם

קיומו העיקרי של מחוז זיכרון הוא לעצור את הזמן, להשעות את עבודת השכחה, לקבע מצב־עניינים מסוים, להעניק למוות חיי־אלמוות, לממש בחומר את הלא־חומרי — הזהב הוא הזיכרון היחיד של הכסף — לכלוא את מרב המשמעויות בתוך מינימום סימנים — ברור, וזה מה שעושה אותם מרתקים, שמחזות זיכרון מתקיימים אך ורק בזכות כושרם לפשוט וללבוש צורה בצמיחה המתמדת של משמעויותיהם ובסבך הלא־צפוי של הסתעפויותיהם.

לפנינו שתי דוגמאות בסולמות שונים. הנה לוח־השנה של המהפכה הצרפתית, מחוז זיכרון ללא עוררין, שכן בתור לוח־שנה הוא היה צריך לתת את המסגרת־שמלכתחילה לכל זיכרון אפשרי, משום שבהיותו מהפכני הוא היה אמור, באמצעות המינוח והסמליות שלו, "לפתוח ספר היסטוריה חדש", כפי שאומר בשאפתנות החשוב שביצרי הלות, "להשיב את הצרפתים אל עצמם". כדברי אחד מדובריו, ובמטרה זו נועד הלוח לעצור את ההיסטוריה כרגע המהפכה על־ידי הצמדת העתיד של החדשים, של הימים, של המאות, של השנים, אל הדימויים של האפופיא המהפכנית. ודי כבר בכך. אבל מה שהופך אותו, מעבר לזה, למחוז זיכרון בעינינו, הוא כישלונו להיעשות מה שיוצרו רצו שיהיה. אילו חיינו היום באמת על־פיו, הוא היה קרוב ומוכר לנו ממש כמו הלוח הגרגוריאני, ואז היה מאבד את סגולתו כמחוז זיכרון. הוא היה מתמוסס בנוף הזיכרון שלנו, והיה משמש רק לחישוב כל מחזות הזיכרון האחרים. ואולם כישלונו אינו מוחלט: מתוכו עולים תאריכי־מפתח, מאורעות הקשורים לעולמים אך בו: ואנדמיר (Vendémiaire), תרמידור (Thermidor), ברימר (Brumaire), והמוטיבים של מחוז הזיכרון חוזרים על עצמם ונכפלים בהשתקפויות מעוותות, שהן האמת שלו. שום מחוז זיכרון אינו פטור מעקרון הערבסקות הזה.

נתבונן עתה בדוגמה הידועה של מסע סביב צרפת לשני ילדים (*Tour de France par deux enfants*). גם הוא מחוז זיכרון לכל הדעות, מאחר שממש כמו לאוריס המקוצר, הוא עיצב את זיכרונם של מיליוני ילדים צרפתים בתקופה, שבה היה שר החינוך יכול להוציא את שעונו מכיס חזיתו ולהודיע בשמונה וחמש דקות בבוקר: "כל ילדינו חוצים עכשיו את האֶלֶפִים". זהו מחוז זיכרון, גם מפני שהוא רשימת־מצאי של כל מה שצריך לדעת על צרפת. סיפור־הזדהות ומסע־חניכה. אבל הנה הדברים מסתבכים מעט: קריאה צמודה מראה מייד, שכבר עם הופעתו ב־1877, מסע סביב צרפת מתאר צרפת שאינה קיימת עוד, ושכחות שנה, ב־16 במאי בה, היום שבו חוזקה הרפובליקה השלישית, הוא שואב את כוח משיכתו מהתרפקות על קסמו המעודן של העבר. ספר לילדים, שהצלחתו נובעת בחלקה, כפי שקורה לעתים קרובות, מזיכרון המבוגרים. זה כאשר למעלה נהר־הזיכרון, ומה במורדו? שלושים וחמש שנה לאחר פרסומו, כשהספר שלט עדיין ערב מלחמת העולם הראשונה, הוא נקרא בוודאי כמו תזכורת, מסורת נוסטלגית כבר, וההוכחה: למרות עיבורו מחדש ועדכונו נראה שמהדורות הישנה נמכרת יותר מן החדשה. אחר כך הוא נהיה נדיר, ומשתמשים בו רק בסביבות שקפאו ללא שינוי, בעומקם של אזורים כפריים נידחים; הוא נשכח. מסע סביב צרפת נעשה אט־אט יקר־מציאות, אוצר של עליית־גג או מסמך להיסטוריונים. הוא עוזב את הזיכרון הקולקטיבי כדי להיכנס אל הזיכרון ההיסטורי, ואחר־כך אל הזיכרון הפרדגוי. לכבוד יובל המאה שלו, ב־1977, כשסוס הגאווה (*Le Cheval d'orgueil*), אוטוביוגרפיה מחיי הפרובינציה מאת Hélias, מגיע לעותק המיליון שלו, וכשצרפת המתועשת של ממשל ז'יסקר ד'אספן, שמשבר כלכלי כבר מכרסם בה, מגלה את הזיכרון שבעל־פה

ונט (Ventose), חודש פברואר בלוח־השנה של המהפכה הצרפתית, מה שהופך את לוח־השנה המהפכני למחוז זיכרון, הוא דווקא כישלונו לתת את המסגרת לכל זיכרון אפשרי ולעצור את ההיסטוריה כרגע המהפכה על־ידי הצמדת העתיד אל הדימויים של האפופיא המהפכנית.

ה-*Revue historique* (1876), ויצירתה המונומנטלית היא עשרים ושבעה כרכי ההיסטוריה של צרפת של לאוויס. הוא הדין בכרכי הזיכרונות (ממארים), שמעצם שמם יכלו להיחשב מחזות זיכרון; כך גם האוטו-ביוגרפיות והיומנים האישיים. זיכרונות שלאחר המוות (*Mémoires d'outre-tombe*) של שאטובריאן (*Chateaubriand*), או חיי הנרי ברולאר (*La vie de Henry Brulard*) ויומנו של אמיל (*Journal d'Amiel*) מאת סטנדאל הם מחזות-זיכרון לא מפני שהם טובים יותר או גדולים יותר, אלא משום שהם מסבכים את פעולת הזיכרון הפשוטה במשחק של חקירה ודרישה בנוגע לזיכרון עצמו. אפשר לומר כדברים האלה על זיכרונות של מדינאים. למן סולי (*Sully*) ועד לדה-גול, החל בצוואה (*Testament*) של רישלייה (*Richelieu*) וכלה ביומן של פואנקרה (*Poincaré*), ובלא קשר לערך הלא-אחד של הטקסטים, יש לזכור הזה קבוצים [קונסטנטים] וייחודיות משלו: משתמעת ממנו ידיעה של זיכרונות אחרים, הכפלתו של איש-הפעולה כמושך-כעט, ויהי השיח האישי עם השיח הקולקטיבי, והכנסת ההיגיון הפרטי אל תוך טוכת-המדינה (*raison d'Etat*): מספר לאין קץ של מוטיבים המחייבים לראותם כמחזות זיכרון בפנורמה של הזיכרון הלאומי.

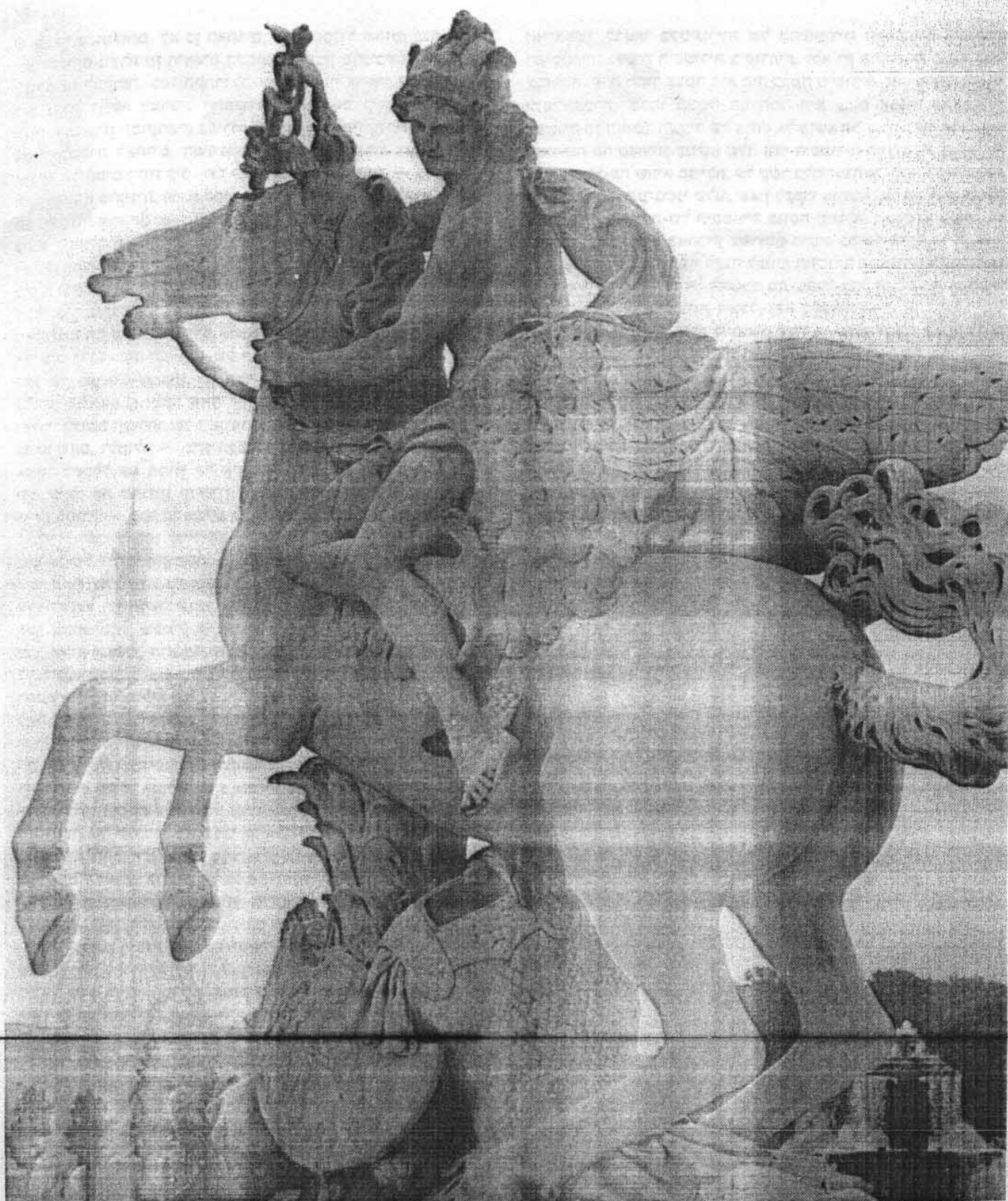
וה"מאורעות הגדולים"? רק שני סוגי מאורעות גדולים נמנים עם מחזות הזיכרון, וזאת בלא שום קשר לחשיבותם. מצד אחד, מאורעות פערטים, שברגע התרחשם כמעט שלא הוסבה אליהם תשומת-הלב, ואילו לימים, כמבט לאחור, הוענקה להם הגדולה של רגע הנאשית, חגיגות השבר המייסד. ומצד אחר, מאורעות שלפעמים לא קורה בהם דבר, אבל הם נטענים מייד במשמעות סמלית כבדה, וכבר ברגע התרחשם הם מעין פולחן-זכור לעצמם; ההיסטוריה של ימינו, באמצעות התקשורת, רושמת יוסיום שלל ניסיונות-נפל להפיק מאורעות כאלה. מצד אחד, למשל, בחירתו של הג'קפטינגי (*Hugues Capet*), אירוע נטול-כרך, ששובל של עשר מאות, שבאו על סיומם אצל עמוד התלייה, העניק לו משקל, שלא היה לו במקור. ומצד אחר, קרון הרכבת של רתונד (*Rethondes*), לחיצת-היד של מונטואר (*Montoire*) או הצעדה במורד השאנז-אליזה ביום השחרור מן הכיבוש הגרמני. מאורע-מייסד או מאורע-הצגה, אבל בשום אופן לא מאורע כשהוא לעצמו; הכללתו במושג "מחזי זיכרון" פירושה להתעלם מסגוליות המושג. דווקא אי-הכללתו היא המחדדת את המושג: הזיכרון נקשר לאתרים, כפי שההיסטוריה נקשרת למאורעות. לעומת זאת, בתוך התחום אין שום מניעה להעלות על הדעת את כל החלוקות האפשריות ואת כל המיונים הנדרשים, למן המחזות הטבעיים ביותר, שהחוויה הקונקרטית מציעה אותם, כמו בתי-קברות, מוזיאונים וחגיגות, ועד למחזות יצירה — ההליך האינטלקטואלי המורכב ביותר. לא רק מושג ה"דור" שכבר הוזכר כאן, או המושג של ייחוס משפחתי, של "אזור זיכרון", אלא גם זה של "חלוקות" ("partages"), שעליו מבוססות כל תפישות המרחב הצרפתי, או זה של "הנוף כצויר", המתברר מייד כשחושבים על קורו (*Corot*) או על *Sainte Victoire* של סזאן. אם להדגיש את ההיבט החומרי של מחזות הזיכרון, הרי הם נערכים מעצמם כמגוון רחב. קודם כל, ישנם אלה המיטלטלים, והם לא-דווקא הפחות חשובים — הרי היהודים, עם-הזיכרון, נותנים דוגמה ראשונה במעלה לכך עם לוחות הברית שלהם, והנה הם המחזות הטופוגרפיים, החייבים הכל למיקומם המצוי ולהיותם מושרשים בקרקע: כאלה הם כל אתרי התיירות, כזאת היא הספרייה הלאומית, הקשורה גם לארמון מאזארן (*Mazarin*), כפי שהארכיון הלאומי סמוך לארמון סוביז (*Soubise*). הנה הם אתרי המונומנטים, שאין לכלכל בינם לבין אתרי אדריכלות. הראשונים, בין שהם פסלים ובין שהם אנדרטות, שואבים את משמעות-קיומם מתכונותיהם הפנימיות הבלתי-תלויות בסביבתן. גם אם מקומם אינו סתמי כלל וכלל, אפשר יהיה לשנותו כלי

זאת שורשיה האיקריים, מדפיסים אותו מחדש. והמסע נכנס שוב אל הזיכרון הקולקטיבי, לא אותו זיכרון שהיה, בציפייה לשכחות חדשות ולתחיות חדשות. מה מקנה לו את תוארו, לכוכב זה של מחזות הזיכרון, האם כוונתו ההתחלתית, או התורה-לא-אין-קץ של מחזותי הזיכרון על אודותיו? ברור ששניהם: כל מחזות הזיכרון הם אובייקטים בתוך אובייקטים בתוך אובייקטים עד לאין סוף [en abîme]. זהו אותו עיקרון של שייכות כפולה, המאפשר להנהיג, בתוך הריבוי ללא קץ של המחזות, היירארכיה, הגדרת תחומים ורישום טווחים, רפרטואר של מנעדים.

אם מתבוננים היטב בקטיגוריות הגדולות הנגזרות מן המושג זה — כל מה ששייך לפולחן המתים, כל מה שנובע מן המורשת, כל מה שמסדיר את נוכחות העבר בתוך ההווה — ברור שמושאים מסוימים, שההגדרה החמורה אינה חלה עליהם, יכולים לטעון לשייכות לתחום, ולהפך — רבים ואולי רוב הנכללים בו על-פי העיקרון, צריכים בעצם להיות מוצאים ממנו. מה שהופך מקומות מסוימים, פרה-היסטוריים, גיאוגרפיים או ארכיאולוגיים, לאתרים חשובים, הוא לעתים קרובות מה שהיה צריך דווקא להוציא אותם מתחום מחזות הזיכרון, העדר מוחלט של הרצון לזכור, שמפצה אותו כוכב המחץ שעמסו עליהם הזמן, המדע וחלומם של בני האדם. לעומת זאת, לא כל קו גבול וזכה כמעמדו של נהר הריין או של אזור הפיניסטר (*Finistère*), "קצה היבשה" הזה במערב צרפת. שעמדי המפורסמים של מישלה משחו אותו כתוארי אצולה. כל חוקה, כל חוזה, הם מחזי זיכרון, אבל חוקת 1793 שונה מחוקת 1791, הכוללת את הכרות זכויות האדם, מחזי זיכרון מייסד; ושלום ניימג (*Nimègue*) אין לו אותו מעמד כמו לשני קטביה של ההיסטוריה של אירופה, חלוקת ורדן (*Verdun*) וועידת יאלטה.

במובנה הזאת, הזיכרון הוא המכתב וההיסטוריה כותבת. משום כך ראויים שני תחומים שנתעכב אצלם — מאורעות היסטוריים וספרי היסטוריה, שכן מאחר שאין הם תערובות של היסטוריה וזיכרון, אלא מכשירי המובהקים של הזיכרון בתור היסטוריה, אפשר באמצעותם לבדוד בדייקנות את התחום. כל יצירה היסטורית גדולה, וגם הז'אנר ההיסטורי עצמו, האם אינם צורה של מחזי זיכרון? כל מאורע גדול והמושג מאורע עצמו, האם אינם מחזות זיכרון מעצם הגדרתם? שתי השאלות תובעות תשובה מדויקת.

מבין ספרי ההיסטוריה, היחידים שהם מחזות זיכרון הם אלה המבוססים על עיבוד-מחדש של הזיכרון, או אלה ההופכים את הזיכרון לספרי-לימוד. הרגעים החשובים, שבהם נקבע זיכרון היסטורי חדש, אינם רבים כל כך בצרפת. במאה ה-13, הכרוניקות הגדולות של צרפת (*Grandes Chroniques de France*), המתמצות את הזיכרון השושלתי, יוצרות את הדגם לכמה מאות שנים של עבודה היסטוריוגרפית. במאה ה-16, בזמן מלחמות הדת, אסכולת "ההיסטוריה המושלמת" היא המפריכה את האגדה על מקורות המונרכיה בטרוריה ומבססת מחדש את הקדמוניות הגאלית. החיבור חקרי צרפת (*Les Recherches de la France*) מאת אטיין פאסקיה (*Pasquier*; 1599) הוא דוגמה מצוינת לכך, כבר בעצם המודרניות של כותרו. ההיסטוריוגרפיה של סוף תקופת הרסטורציה משליטה באתר את התפישה המודרנית של ההיסטוריה, מכתבים על ההיסטוריה של צרפת (*Lettres sur l'histoire de la France*) מאת אוגיסטן טיירי (1820) הם אות הפתיחה, ופרסומם הסופי בספר ב-1827 חל כהפרש של חודשים ספורים מפרסום ספרו הראשון של טיירי מפורסם, תמצית ההיסטוריה המודרנית (*Précis d'histoire moderne*), של מישלה, ועם תחילת ההרצאות של גיזו (*Guizot*) על "תולדות ההיסטוריה של הציוויליזציה האירופית והצרפתית", ובהמשך, התגבשות ההיסטוריה הלאומית הפוזיטיביסטית, שהמניפסט שלה הוא

ואי-אפשר לבטאו בקטגוריות של ההיסטוריה המסורתית. הביקורת ההיסטורית נעשית היסטוריה ביקורתית, ולא רק ביקורתית בנוגע לכלי עבודתה. צרה מתוך עצמה היא חיה בכמה מישורים. זוהי היסטוריה של יחסיה העברה, שכמו מעשה המלחמה היא כולה אמנות של כיצוע, העשויה מן האושר השביר של היחס אל מושא המתגלה באור חדש, ושל מעורבות ההיסטוריון בנושא שלו. זוהי היסטוריה המבוססת, בסופו של דבר, רק על מה שהיא מגייסת, על קשר בלתי-מוחשי, חסר מלים כמעט, על הקשר הכמעט-גופני שלנו, שאין לעקרו מתוכנו, אל הסמלים האלה, שכבר דהו. תחייתה של היסטוריה בנוסח מישלה, המזכירה כמובן את ההתעוררות משכול האהבה, שפרוסט היטיב כל-כך לדבר עליה, אותו רגע, שבו מגיעה סוף-סוף לקצה לפיתת התשוקה הכפייתית, ושבו העצב האמיתי נובע מכך, שחדל להכאיב מה שהסב סבל רב כל-כך, ושמעתה שוב לא יובן אלא כתבונת השכל, ולא כסכלות הלב.

אזכור ספרותי מאוד. היש להתחרט עליו או שמא להפך, לספק לו את מלוא הצדקתו? הוא שואב את הצדקתו, שוב, מן התקופה. הרי לזיכרון היו מאז ומעולם רק שני מקורות לגיטימיים: היסטורי או ספרותי. ואכן, הם פעלו תמיד במקביל, אבל עד ימינו אלה — גם בנפרד. היום מיטשטש הגבול ביניהם, ועם מותם הברזומי כמעט של היסטוריית-הזיכרון ושל זיכרון-ההבדל נולד סוג היסטוריה, שחב, את היוקרה ואת הלגיטימיות שלו ליחסיו החדשים עם העבר, עבר אחר. ההיסטוריה היא המדומה המחליף שלנו. תחיית הרומן ההיסטורי, אופנת המסמך האישי, החייאה ספרותית לדרמה ההיסטורית, הצלחת הסיפור ההיסטורי שבעל-פה, איך להסביר את כל אלה אם לא כמחליפיו של הבדיון המאבד מכווח? העניין במקומות, שההון הממוצה של זיכרוננו הקולקטיבי נעגן בהם, מתרכז ובא על ביטוי, קשור לרגישות זו. ההיסטוריה, מעמקי תקופה שנעקרה ממעמקיה, רומן אמיתי בתקופה ללא רומן. זיכרון שהועלה אל מרכז ההיסטוריה — זה השכול המרהיב של הספרות.

מצרפתית: רבקה ספיבק

לקריאה נוספת:

P. Nora (ed.), *Les lieux de mémoire*, Paris 1984—1992.

P. Nora and J. Le Goff (eds.), *Constructing the Past*, Cambridge 1985.

שתסתלף משמעותם. לא כן האחרים, שהם מכלול שהזמן בנה, אתרים שמשמעותם נוצרת מן היחסים המסובכים שבין מרכיביהם: אספקלריה לעולם או לתקופה, כמו הקתדרלה של שארטו או ארמון ורסאי. ואם נדבק דווקא במרכיב התפקודי? תיפרש אז קשת רבגנית, למן מחזות הזיכרון המוקדשים בבירור לשימורה ולתחזוקה של חוויה, שאי-אפשר למסרה לאחרים, ושתיעלם יחד עם אלה שחוו אותה, כדוגמת ארגוני הלוחמים הוותיקים, ועד לאלה שהצדקת קיומם — בן-חלוף גם הוא — היא פדגוגית, ובהם ספרי הלימוד, לקסיקונים, צוואות או "ספרי תבונה" (*livres de raison*), שראשי המשפחות במאות ה-17 וה-18 כתבו לתועלת צאצאיהם. ואם נפנה מבטנו אל הרכיב הסמלי? נגד, למשל, אתרים שולטים ואתרים נשלטים. הראשונים, מרהיבי-עין וגאים, כופים רושם, ובדרך כלל כפויים מטעם רשות לאומית או מוסד כלשהו, אבל תמיד מגבוה, וקור וחגיגות של טקסים רשמיים שוררים בהם תדיר. האחרונים הם מקומות מקלט, מזבח של אמונות ספונטניות ושל עלייה חרישית לרגל. זהו לבו החי של הזיכרון. מצד אחד — כנסיות "הלב הקדוש" (*Sacré-Coeur*), מן הצד האחר — העלייה לרגל העממית ללורד (*Lourdes*). מצד אחד — מסע ההלוויה הממלכתית של פול ואלרי, לעומת קבורתו של ז'אן פול סארטר; טקס האשכבה של דה-גול בנורטרדאם, ולמולו — בית הקברות בקולומביי (*Colombey*). אפשר לשכלל את המיון עד אין סוף. לנגד את המחזות הציבוריים והפרטיים, את מחזות הזיכרון הצרופ, שתפקוד-הזכור שלהם ממצה אותם לגמרי — כמו ההספדים למתים, מבצר דואומון (*Douaumont*) שכוררן, שבו אספו שרידיהם של כ-300,000 חיילים צרפתים שנפלו שם, או קיר לוחמי הקומונות — עם אלה שממד הזיכרון בהם אינו אלא אחד מתוך שלל משמעותיהם הסמליות — דגל הלאום, מחזורי החג, עליות לרגל וכן הלאה. ערכו של מתווה ראשוני זה של טיפולוגיה אינו ככך שהוא יסודי, מעמיק או ממצה, ואף לא בשפע הרעיוני שלו, אלא בכך שהוא אפשרי. הוא מוכיח שחוט סמיו מקשר בין תופעות מנותקות לכאורה, ושהקשר בין בית הקברות פר לאשו (*Père Lachaise*) לבין הסטטיסטיקה הכללית של צרפת איננו איזה מפגש סוריאליסטי. קיימת רשת מנוסחת של זהירות שונות אלה, ארגון לא-מודע של הזיכרון הקולקטיבי, שמשמעתו היא להביאו למודעות עצמית. מחזות הזיכרון הם הפרק שלנו בהיסטוריה הלאומית.

קו מאפיין פשוט אבל מכריע מבדיל את מחזות הזיכרון מכל סוגי ההיסטוריה, עתיקה או חדשה, שהורגלנו בהם. כל הגישות ההיסטוריות והמדעיות אל הזיכרון, בין שפנו אל זיכרון האומה ובין שפנו אל ביטויי המנטליות החברתית, עסקו במציאות, ב-*realia*, בדברים עצמם, שאת מציאותם התאמצו לתפוש על כל מיידיותם וחיותם. בשונה מכל מושאי ההיסטוריה האחרים, למחזות הזיכרון אין רפרנטים (*référénts*) במציאות. ליתר דיוק, הם הרפרנטים של עצמם, סימנים המצביעים אך ורק על עצמם, סימנים במצבם הטהור. אין זאת אומרת שאין להם תוכן, נוכחות פיזית או היסטורית; נהפוך הוא. אבל מה שעושה אותם למחזות זיכרון, הוא הדבר המוציא אותם מכלל היסטוריה. *Templum*: קטע בתוך מרחב החולין הלא-מוגדר — חלל או זמן, חלל וזמן — במעגל שבו הפל-חשוב, סמלי, משמעותי, במובן זה, מחזות הזיכרון הוא בעל כפל תכונות; מחזו של יתר, חתום בתוך עצמו, מסוגר בזהותו ומכונס סביב שמו, ועם זאת, קשוב ללא הרף למרחב ההדים של משמעותו. זו התכונה ההופכת את ההיסטוריה של מחזות הזיכרון לבנאלית ביותר ולבלתי-רגילה ביותר. נושאים ברורים, החומר הקלאסי ביותר, מקורות בהישג-יד, השיטות הפחות מתוחכמות. נדמה שאנו נסוגים לאחור אל ההיסטוריה הישנה. אבל מדובר פה במשהו שונה לגמרי. מושאים אלה חפשים רק באמפיריות המיידית שלהם, אבל האתגר הוא במקום אחר.